

Hoofdstuk 2

Samenhang en cohesie

2.1 Inleiding

In hoofdstuk 1 werd tekstbegrip als het resultaat beschreven van de interactie tussen een tekst en een lezer. Tot nu toe is vooral de nadruk gelegd op aspecten van tekstbegrip die betrekking hebben op de vaardigheden van de lezer, zoals kennis, geheugenvaardigheden of vreemdetaalbeheersing. In dit hoofdstuk komen tekstaspecten aan bod die begrip kunnen beïnvloeden. De toegankelijkheid van een tekst kan namelijk worden verbeterd door de *samenhang* van deze tekst te vergroten (zie o.a. Degand & Bestgen 2002; Graesser *et al.* 2003; McNamara 2001; McNamara & Kintsch 1996; McNamara *et al.* 1996). Tekstsamenhang kan worden omschreven als het vermogen om de verbanden tussen verschillende tekstproposities te kunnen begrijpen (McNamara & Kintsch 1996). Deze verbanden kunnen in de tekst al dan niet expliciet worden aangegeven. Dit suggereert dat de samenhang van de tekst verhoogd kan worden door oppervlaktesignalen aan de tekst toe te voegen die naar de verbanden tussen de verschillende tekstproposities verwijzen (McNamara & Kintsch 1996). De oppervlaktemanifestatie van samenhang wordt meestal met de term *cohesie* aangeduid (zie o.a. Halliday & Hasan 1976; McNamara & Kintsch 1996; Sanders *et al.* 1992; Van Dijk & Kintsch 1983). Tot de categorie cohesiemarkeerders worden onder andere (sub)titels, onderstreepte woorden, structuurmarkeerders, interpunctie, anaforische referenten, samenvattende uitingen, belangmarkeerders, chronologiemarkeerders en dergelijke meer gerekend (zie o.a. Britton, Glynn, Meyer & Penland 1982; Graesser *et al.* 2003; Lorch & Lorch 1986; McNamara 2001; McNamara & Kintsch 1996; Spyridakis & Standal 1986; Steffensen 1988). Door hun hoofdzakelijk verbindende functie komen connectieven ook in aanmerking voor deze categorie signalen die tekstsamenhang positief kunnen beïnvloeden.

In dit hoofdstuk wordt de nadruk gelegd op de theoretische beschrijving van de begrippen ‘samenhang’ (zie paragraaf 2.2) en ‘cohesie’ (zie pa-

ragraaf 2.3). De theoretische beschrijving van cohesiemarkeerders in het algemeen en van connectieven in het bijzonder komt in hoofdstuk 3 aan bod.

2.2 Samenhang

In de literatuur wordt samenhang breed erkend als de fundamentele eigenschap van teksten (zie o.a. Graesser *et al.* 1997; 2003; McNamara & Kintsch 1996; Reboul & Moeschler 1998; Van Dijk & Kintsch 1983). Globaal genomen schept samenhang een indruk van eenheid (Van Dijk & Kintsch 1983), waarin verschillende elementen goed bij elkaar passen. Toegepast op teksten wordt samenhang bereikt als een zin als een mogelijk en begrijpelijk vervolg kan worden opgevat op eerder gelezen zinnen. Met andere woorden, samenhang houdt in dat de lezer semantische relaties kan leggen tussen een nieuwe zin en de voorafgaande tekst (zie o.a. Graesser *et al.* 1997; 2003; Van Dijk & Kintsch 1983). Semantische relaties tussen tekstelementen kunnen soms uit de tekst zelf worden afgeleid, maar meestal moet de lezer een beroep doen op haar achtergrondkennis om zulke relaties te kunnen leggen:

the most general and abstract definition of coherence can be formulated in terms of relations between propositions as expressed by the sentences of a discourse, relative to some possible world(s) and relative to some set of knowledge or other cognitive information (Van Dijk & Kintsch 1983).

Samenhang is dus niet zozeer een eigenschap van de tekst zelf maar vooral van de mentale representatie die de lezer al lezend construeert (Gernsbacher & Givón 1995; Givón 1995; Graesser *et al.* 1997; 2003; Hobbs 1983; Spooren 2000; Trabasso, Soyoung & Payton 1995; Trabasso & Wiley 2005; Van Dijk & Kintsch 1983). In dit opzicht kan samenhang in navolging van Trabasso & Wiley (2005, blz.159) eerder worden beschouwd als iets wat door de lezer tot stand wordt gebracht:

coherence is a result of processing and occurs when the reader can find meaningful relations between what is known and what is being read.

Deze visie van de lezer als samenhangzoeker staat ook centraal in de *relevance theory* (zie o.a. Blakemore 2002). Zo is samenhang volgens Blakemore (2002, blz.170) het resultaat van het zoeken van de lezer naar relevantie. De *relevance theory* steunt op de assumptie van *optimale relevantie*. Dit houdt in dat een door de schrijver geproduceerde uiting de aandacht van de lezer waard is en het hoogste niveau van informativiteit biedt die de schrijver in staat is te produceren (Blakemore 2002). Op basis hiervan probeert de lezer, als zij een nieuwe zin verwerkt, een interpretatie te vinden die bij deze

assumptie van optimale relevantie past om de oorspronkelijke interpretatie van de spreker te kunnen reconstrueren (Blakemore 2002). Deze benadering onderstreept dat samenhang uit de samenwerking tussen de schrijver en de lezer resulteert. Deze stelling wordt verder ook gedeeld door Gernsbacher & Givón (1995, zie ook Givón (1995)):

in producing and comprehending a text, the interlocutors collaborate towards coherence, negotiating for the common ground of shared topicality, reference, and thematic structure - thus toward a similar mental representation.(...) This view of coherence emphasizes the speakers' and writers' ongoing effort to achieve coherence with their listeners or readers.

Tot dusver werd tekstsamenhang voorgesteld als een semantische relatie tussen nieuwe en voorafgaande informatie. Deze relatie kan verder ook tussen langere tekstdelen gelegd worden (Van Dijk & Kintsch 1983). Zo wordt er in de literatuur een onderscheid gemaakt tussen lokale en globale samenhang (zie o.a. Graesser *et al.* 1997; Smith & Hancox 2001; Van Dijk & Kintsch 1983). *Lokale samenhang* slaat op de relatie tussen successie-ve tekstproposities (zie o.a. Graesser *et al.* 1997; Smith & Hancox 2001; Van Dijk & Kintsch 1983). Lokale samenhang wordt dus bereikt als de lezer informatie uit een nieuwe zin kan verbinden met informatie uit de voorafgaande zin. *Globale samenhang* daarentegen heeft betrekking op relaties tussen verschillende tekstproposities op het niveau van de macrostructuur, d.i. tussen macroproposities (zie o.a. Graesser *et al.* 1997; Smith & Hancox 2001; Van Dijk & Kintsch 1983). Zoals in paragraaf 1.3.1 aangegeven, worden macroproposities uit lokale proposities afgeleid door toepassing van macroregels, die de reductie en organisatie van deze lokale proposities ten doel hebben. Met andere woorden, globale samenhang gaat om het leggen van semantische verbanden tussen op het lokale niveau al samenhangende proposities. Dit betekent dat de mate van globale samenhang die bereikt kan worden afhankelijk is van de vastgelegde mate van lokale samenhang (Smith & Hancox 2001). In de literatuur wordt er van uitgegaan dat het leggen van lokale en globale samenhang tegelijkertijd plaatsvindt (zie o.a. Graesser *et al.* 1997; Van Dijk & Kintsch 1983, zie verder ook paragraaf 1.3.1).

‘Continuity’, ‘Repeatedness’, ‘Connectedness’, ‘Co-reference’, ‘Co-occurrence’ e.d. zijn termen die in de literatuur vaak terugkeren als de vraag wordt aangesneden hoe samenhang in de praktijk wordt bereikt (zie o.a. Blakemore 2002; Givón 1995; Graesser *et al.* 1997; Just & Carpenter 1987; Sanders & Gernsbacher 2004; Smith & Hancox 2001; Van Dijk & Kintsch 1983). Deze termen suggereren dat samenhang bereikt wordt als verschillende teksteenheden, in dit geval proposities, gemeenschappelijke elementen hebben: “coherence is the continuity or recurrence of some element(s) across a span (or spans) of text” (Givón 1995, blz.61). Deze visie komt overeen met de stelling van Van Dijk & Kintsch (1983) dat de conceptuele continuïteit

van de tekst op *argumentoverlap* berust. Argumentoverlap houdt in dat twee proposities semantisch met elkaar verbonden kunnen worden als ze een gemeenschappelijk argument¹ (d.i. een concept of een propositie) hebben (Kintsch 1995). Dit verschijnsel wordt soms ook ‘*co-reference*’ (Graesser *et al.* 2004) of *referentiële samenhang* (Spooren 2000)² genoemd. Volgens deze principes zou voorbeeld 2.1 dus coherent worden geïnterpreteerd omdat beide zinnen over Kim Clijsters gaan. Dit argumentoverlap-principe is echter geen voldoende noch noodzakelijke conditie om samenhang te kunnen bereiken (zie o.a. Kintsch 1995; Redeker 1990; Smith & Hancox 2001; Spooren 2000). Zo zal voorbeeld 2.2 als onsamenhangend worden beschouwd, ook al vertoont het argumentoverlap. Fragment 2.3 zal daarentegen geen coherentieprobleem opleveren, terwijl het geen argumentoverlap vertoont. Dit laatste voorbeeld kan echter alleen succesvol worden geïnterpreteerd als de lezer infereert dat Kim Clijsters tegen Mary Pierce speelde in de finale van de US open³. Dit laatste voorbeeld is een goede illustratie van de interactie tussen samenhang en kennis (cf. McNamara 2001; McNamara & Kintsch 1996; Sanford & Moxey 1995, zie verder paragraaf 2.3.1).

- (2.1) Kim Clijsters heeft de US open gewonnen. Ze versloeg Mary Pierce in de finale.
- (2.2) Kim Clijsters heeft de US open gewonnen. Zij eet graag sushi's.
- (2.3) Kim Clijsters heeft de US open gewonnen. De weerstand van Mary Pierce bleek onvoldoende.

Deze voorbeelden leiden tot de conclusie dat co-referentie niet de enige bron is van tekstsamenhang. Ook *relationele samenhang* draagt bij tot tekstsamenhang (zie o.a. Degand 2001; Degand, Lefèvre & Bestgen 1999; Degand & Sanders 2002; Evers-Vermeul 2005; Hobbs 1983; Knott & Dale 1994; Knott & Sanders 1998; Knott, Sanders & Oberlander 2001; Lagerwerf 1998; Mann & Thompson 1986; 1988; Oversteegen 1997; Pander Maat 2002; Roebben 2004; Sanders *et al.* 1992; Sanders & Noordman 2000; Spooren 2000). Relationele samenhang berust op de observatie van Hobbs (1983, blz.31) dat “coherence in discourse can be characterized by means of a small number of coherence relations.” *Coherentierelaties* kunnen worden

¹Er moet worden opgemerkt dat het gebruik van het woord ‘argument’ in deze context niet overeenkomt met zijn gebruik in de context van propositievorming (zie 1.3.1, waarin het een bepaalde propositiecomponent omschrijft (zie o.a. Graesser, McNamara, Louwerse & Cai 2004)).

²Spooren (2000, blz.211) omschrijft referentiële samenhang namelijk als een “herhaalde verwijzing naar dezelfde entiteit.”

³De stelling dat er in het geval van 2.3 geen sprake is van argumentoverlap is relatief. Men zou namelijk kunnen poneren dat de propositie USOPENFINALE[CLIJSTERS,PIERCE] gemeen is aan beide tekstsegmenten. Deze propositie staat echter niet expliciet in de tekst.

omschreven als “betekenisrelaties tussen tekstsegmenten” (Pander Maat & Sanders 1995) of ook nog als “an aspect of meaning of two or more discourse segments that cannot be described in terms of the meaning of the segments in isolation” (Sanders *et al.* 1992, blz.2). Coherenterelaties worden conceptueel door een ‘één-plus-één-is-drie’-patroon gekenmerkt waarbij de combinatie van twee tekstsegmenten aanleiding geeft tot een extrapropositie die deze segmenten conceptueel met elkaar verbindt en zo voor de conceptuele continuïteit van de tekst zorgt. Zo zou de conceptuele representatie van voorbeeld 2.4 drie proposities inhouden: twee proposities die respectievelijk uit s1 en s2 zouden worden afgeleid en één propositie die zou aangeven dat er een causaal verband bestaat tussen beide segmenten, meer bepaald dat s2 een argument vormt voor de stelling in s1. Andere voorbeelden van coherenterelaties zijn ‘oorzaak’, ‘gevolg’, ‘contrast’, ‘justificatie’, ‘lijst’, ‘concessie’, enz. (Mann & Thompson 1986; Sanders *et al.* 1992; Sanders, Spooren & Noordman 1993).

- (2.4) Kim Clijsters was deze zomer in topvorm (s1). Zij heeft 22 wedstrijden op rij gewonnen(s2).

Het probleem met coherenterelaties is dat ze er op het eerste gezicht eerder als een machtig descriptief instrument uitzien dan als een bruikbaar cognitief instrument (zie o.a. Spooren 2000). In *Rhetorical Structure Theory* (Mann & Thompson 1986; 1988)⁴ of in de functionele benadering van Martin (1992) bijvoorbeeld wordt er namelijk uitgegaan van lange lijsten mogelijke betekenisrelaties tussen tekstsegmenten. Typerend is dat er met elke betekenisnuance tussen sommige verwante relaties een nieuwe coherenterelatie gepaard gaat (denk bijvoorbeeld aan het verschil tussen ‘motivatie’ en ‘justificatie’ in Mann & Thompson (1988) dat zeer klein is en pas na nauwkeurige analyse van het fragment kan worden vastgelegd). Hierdoor wordt de lijst voorgestelde coherenterelaties erg lang en wordt het voor de lezer bijna onmogelijk om telkens de adequate coherenterelatie uit de lijst te kiezen waarmee een net verwerkt fragment geïnterpreteerd moet worden (zie o.a. Knott & Dale 1994; Knott & Sanders 1998; Spooren 2000). De omschrijving van coherenterelaties door Hobbs (1983, blz.31) is in dit opzicht veelzeggend:

If an utterance strikes one intuitively as a coherent continuation of the discourse, then there is some coherence relation that

⁴*Rhetorical Structure Theory* (RST) is een beschrijvend linguïstisch model van tekstorganisatie, die in het kader van *Natural Language Generation* ontwikkeld is en meer bepaald van computationele tekstgeneratie. RST benadert tekstorganisatie in termen van relaties die tussen de verschillende delen van een tekst bestaan. Voor RST-linguïsten resulteert samenhang uit de hiërarchische ordening van teksten waarin elk deel een functie heeft ten opzichte van een ander deel. Aan de RST-stroming worden meestal de namen van William Mann en Sandra Thompson gerelateerd (zie meer bepaald Mann & Thompson 1988, die als het beginpunt van de theorie wordt beschouwd).

holds between the utterance and some portion of the preceding discourse. If it strikes one as incoherent, no such relation exists.

Om deze tendens tot vermenigvuldiging van coherentierelaties tegen te gaan, stellen Sanders *et al.* (1992) een taxonomie van coherentierelaties voor die gebaseerd is op de combinatie van vier cognitieve primitieven: basisoperatie, bron van samenhang, volgorde en polariteit (zie tabel 2.1). De onderliggende gedachte is dat de taalgebruiker op zijn kennis van deze primitieven berust om coherentierelaties te genereren tussen tekstproposities (Sanders *et al.* 1992; 1993) en zo een coherente mentale representatie van de informatie uit de tekst op te bouwen. Het grote voordeel van deze taxonomie is haar cognitieve plausibiliteit. Cognitief gezien is het namelijk niet plausibel, zoals hierboven gesuggereerd, dat er meer dan een beperkt aantal coherentierelaties bestaan. De taxonomie van Sanders *et al.* (1992) biedt hier een antwoord op door op basis van vier cognitieve primitieven een systematische classificatie van coherentierelaties mogelijk te maken.

Tabel 2.1: Taxonomie van coherentierelaties door Sanders *et al.* (1992)

Basic operation	Source of coherence	Order	Polarity	Relation
Causal	Semantic	Basic	Positive	Cause-consequence
Causal	Semantic	Basic	Negative	Contrastive cause-consequence
Causal	Semantic	Nonbasic	Positive	Consequence-cause
Causal	Semantic	Nonbasic	Negative	Contrastive consequence-cause
Causal	Pragmatic	Basic	Positive	Argument-claim
				Instrument-goal
				Condition-consequence
Causal	Pragmatic	Basic	Negative	Contrastive argument-claim
Causal	Pragmatic	Nonbasic	Positive	Claim-argument
				Goal-instrument
				Consequence-condition
Causal	Pragmatic	Nonbasic	Negative	Contrastive claim-argument
Additive	Semantic	X	Positive	List
Additive	Semantic	X	Negative	Exception
				Opposition
Additive	Pragmatic	X	Positive	Enumeration
Additive	Pragmatic	X	Negative	Concession

Experimentele evidentie voor de cognitieve aard van coherentierelaties werd door o.a. Sanders & Noordman (2000) gegeven. Ze vonden namelijk dat de verwerking van tekstsegmenten afhankelijk was van het type coherentierelatie waarmee ze verbonden waren: een tekstfragment werd sneller gelezen en beter herinnerd als het door een probleem-oplossingrelatie (d.i. een typisch causale relatie) verbonden was dan als het door een lijstrelatie

(d.i. een typisch additieve relatie) verbonden was. Evenzo wordt er in onder meer Knott & Sanders (1998), Sanders *et al.* (1992), Sanders *et al.* (1993) en Spooren, Tates & Sanders (1996) experimentele steun geboden voor de psychologische waarschijnlijkheid van de classificatie van coherentierelaties van Sanders *et al.* (1992; 1993) en haar cognitieve primitieven.

2.3 Cohesie

In de vorige paragraaf werd benadrukt dat samenhang kenmerkend was voor de mentale representatie van de tekstinformatie die de lezer construeert en dat coherentierelaties tussen tekstsegmenten in de eerste plaats conceptueel waren. Dit neemt niet weg dat deze conceptuele samenhang weerspiegeld kan worden op het niveau van de oppervlakterepresentatie van de tekst (zie o.a. Degand 2001; Graesser *et al.* 2003; 2004; Knott & Dale 1994; Knott & Sanders 1998; McNamara & Kintsch 1996; Spooren 2000; Van Dijk & Kintsch 1983). Dit komt overeen met de benadering van Reinhart (1980) die meent dat een coherente tekst naast ‘consistency’ (een nieuwe zin moet een logisch verband houden met de voorafgaande zin) en ‘relevance’ (elke zin moet relevant zijn ten opzichte van het onderwerp van de tekst) ook ‘connectedness’ moet vertonen (zinnen uit een tekst moeten formeel met elkaar verbonden worden). Dit houdt in dat er in de tekst expliciete elementen staan, zoals woorden, uitdrukkingen of hele zinnen, die de lezer de tekst kunnen helpen interpreteren door bijvoorbeeld naar hoofdideeën te verwijzen of door een brug te slaan tussen verschillende tekstproposities (zie o.a. Graesser *et al.* 2004). Deze oppervlaktemarkering van samenhang wordt *cohesie* genoemd (zie o.a. Degand *et al.* 1999; Graesser *et al.* 2004; Halliday & Hasan 1976; McNamara & Kintsch 1996; Sanders *et al.* 1992; Van Dijk & Kintsch 1983). Tot cohesiemarkers behoren titels, interpunctie, structuurmarkers, anaforische referenten, connectieven, enz. (zie o.a. Britton *et al.* 1982; Graesser *et al.* 2003; Lorch & Lorch 1986; McNamara 2001; McNamara & Kintsch 1996; Spyridakis & Standal 1986; Steffensen 1988). Deze cohesiemarkers wijzen als het ware de weg naar de vorming van een coherente mentale representatie (zie o.a. Graesser *et al.* 2003; 2004).

In dit verband onderstrepen Knott *et al.* (2001, blz.199) dat connectieven als expliciete markers van coherentierelaties fungeren die aangeven hoe de tekstsegmenten die ze met elkaar verbinden geïnterpreteerd moeten worden (zie ook o.a. Degand 2001; Degand *et al.* 1999; Degand & Sanders 2002; Knott & Dale 1994; Knott & Sanders 1998; Pander Maat & Degand 2001; Pander Maat & Sanders 1995; Sanders *et al.* 1992, zie verder ook paragraaf 3.5 en hoofdstuk 4):

connectives have the function of signaling relationships between discourse segments, thereby “instructing” interlocutors to construct a coherence relation between two clauses.

Aangezien hun functie in tekstverwerking zich tot een gidsfunctie “beperkt”, gaan cohesiemarkeerders in het algemeen en connectieven in het bijzonder door voor niet-noodzakelijke en onvoldoende linguïstische uitdrukkingen ten opzichte van het leggen van samenhang in een tekst. Samenhang resulteert namelijk niet per se uit de aanwezigheid van cohesiemarkeerders in de oppervlakterepresentatie van de tekst (Sanford & Moxey 1995; Trabasso *et al.* 1995): hun aanwezigheid garandeert geen samenhang en hun afwezigheid kan niettemin aanleiding geven tot een coherent fragment (Sanford & Moxey 1995). In fragment 2.5 bijvoorbeeld worden de segmenten met elkaar verbonden door middel van het connectief *omdat*. Als het weggelaten wordt, dan blijft het fragment samenhangend en kan het causale verband nog steeds worden gelegd.

- (2.5) Het prijzengeld dat normaal voor de winnares is weggelegd, werd voor Clijsters verdubbeld **omdat** ze deze zomer de beste was in de US Open Series.
- (2.6) Het prijzengeld dat normaal voor de winnares is weggelegd, werd voor Clijsters verdubbeld. Ze was deze zomer de beste in de US Open Series.

Er zijn echter andere contexten waarin het weglaten van een cohesiemarkerder een fragment onsamenhangend kan maken. Dit is bijvoorbeeld het geval met connectieven die negatief causale coherentierelaties markeren (in termen van de taxonomie van Sanders *et al.* (1992)). Zulke relaties houden een impliciet causaal verband in, op basis waarvan een bepaalde verwachting geactiveerd wordt, die vervolgens tegengesproken wordt. In 2.7 bijvoorbeeld is het impliciete causale verband dat als een tennisser een bal in de baan slaat, hij het punt niet verliest. Op basis hiervan en van het eerste segment (s1) wordt in 2.7 de verwachting geactiveerd dat Rochus het punt won of tenminste dat de rally doorging. Beide mogelijke interpretaties worden echter tegengesproken door het tweede segment (s2). Het punt is dat de correcte interpretatie van 2.7 afhankelijk is van het connectief *hoewel*. Wordt het weggelaten, dan wordt het fragment onsamenhangend (zie 2.8). In dit geval lijkt cohesie dus wel degelijk noodzakelijk te zijn om samenhang te kunnen bereiken.

- (2.7) **Hoewel** de smash van Rochus wel degelijk in was (s1), gaf de scheidsrechter het punt aan zijn tegenstander (s2).
- (2.8) De smash van Rochus was wel degelijk in. De scheidsrechter gaf het punt aan zijn tegenstander.

Dit standpunt wordt door het werk van Rossari (2000) ondersteund, waarin de auteur een onderscheid maakt tussen “connecteurs spécifiques de relations de cohérence” (zoals *donc*, *parce que* en *par exemple*) en “connecteurs producteurs de relations de discours”. Tot deze laatste categorie rekent ze connectieven zoals *de toute façon* (*hoe dan ook*, *in ieder geval*) en

quoi qu'il en soit (hoe het ook zij), die volgens haar een herinterpretatie afdwingen van het voorafgaande segment (s1) waarvan de propositie p, in het geval van *de toute façon*, vervangen wordt door de uit het daaropvolgende segment (s2) afleidbare propositie p (zie 2.9 en 2.10), of, in het geval van *quoi qu'il en soit*, gewoon geschrapt wordt (zie 2.11).

(2.9) Max a oublié de se rendre à la réunion. **De toute façon** le comité a décidé d'ajourner cette réunion.

(2.10) Pierre déteste Marie. **De toute façon**, il déteste tout le monde.

(2.11) Cet appartement est cher. **Quoi qu'il en soit**, j'ai de l'argent.

In haar beschrijving van 2.9 en 2.10 wijst Rossari (2000) erop dat de ongemarkeerde relatie een causale interpretatie in de hand werkt die ongedaan wordt gemaakt door de herinterpretatie die *de toute façon* met zich meebrengt. Het punt is dat de oorspronkelijke, door de schrijver bedoelde contrastieve relatie niet als zodanig geïnterpreteerd kan worden als het connectief weggelaten wordt. Merkwaardig is dat dit type coherentierelaties, die gepaard gaan met de “connecteurs producteurs de relations du discours” van Rossari (2000) in termen van de taxonomie van Sanders *et al.* (1992), net als het *hoewel*-fragment in 2.8, als negatief causale relaties kunnen worden omschreven.

De voorbeelden 2.5 t.e.m. 2.8 wijzen er verder op dat tekstcohesie constant in verband moet worden gebracht met de achtergrondkennis van de lezer (zie o.a. Meyer & Rice 1984). De interpretatie van fragment 2.8 is namelijk incoherent omdat de voorgestelde informatie tegenstrijdig is met onze kennis van de wereld. Er werd verder ook gesteld dat de causale interpretatie van 2.6 nog steeds voorhanden was, ook al werd het connectief weggelaten. Maar het causale verband kan eigenlijk slechts worden gelegd als de lezer de nodige achtergrondkennis ter beschikking heeft. Staat de in de tekst ontbrekende propositie niet ter beschikking in het langetermijngeheugen van de lezer, dan kan voorbeeld 2.6 ‘slechts’ als een lijstrelatie worden geïnterpreteerd. In de expliciete versie van hetzelfde fragment daarentegen (cf. voorbeeld 2.5) kan de lezer met onvoldoende achtergrondkennis op het connectief zelf steunen om de nodige informatie te infereren. In de volgende paragraaf wordt nader ingegaan op deze constante interactie tussen cohesiemarkering en achtergrondkennis.

2.3.1 Cohesie en achtergrondkennis

De interactie tussen tekstcohesie en achtergrondkennis staat centraal in het werk van McNamara & Kintsch (1996), McNamara *et al.* (1996) en McNamara (2001). De auteurs gaan uit van de hypothese dat een verbeterde cohesie de lezer helpt bij de constructie van een coherente mentale representatie van de tekst. Deze hypothese berust onder meer op het experimentele werk van

Britton *et al.* (1982), Lorch & Lorch (1986) of Britton & Gulgoz (1991). Britton *et al.* (1982) observeerden bijvoorbeeld dat de verwerking van een tekst waarin cohesiemarkeerders ingelast werden (onder meer connectieven, inleidende en samenvattende uitingen en belangmarkeerders) minder cognitieve capaciteiten vereiste dan de verwerking van dezelfde tekst zonder markeerders. Op hun beurt vonden Lorch & Lorch (1986) dat het markeren van informatie aan de hand van belanguitingen (van het type “one argument is particularly notable”) tot een beter geheugen voor tekstinformatie leidde. Uiteindelijk wezen Britton & Gulgoz (1991) erop dat proefpersonen die een tekst lazen waarvan de cohesie verbeterd was zich meer informatie konden herinneren dan de proefpersonen die een niet-aangepaste tekstversie lazen⁵. Deze resultaten werden in een soortgelijk experiment door McNamara *et al.* (1996) gerepliceerd. In de laatste twee studies (Britton & Gulgoz (1991) en McNamara *et al.* (1996)) werd gebruik gemaakt van vrijeherinneringstaken die tekstbegrip meten op het niveau van de tekstbasis (zie o.a. McNamara *et al.* 1996; McNamara & Kintsch 1996, zie ook paragraaf 1.3.1). In een vervolgonderzoek gingen McNamara *et al.* (1996) verder in op de relatie tussen verbeterde tekstcohesie en leren uit de tekst, d.w.z. tekstbegrip op het niveau van het situatiemodel. McNamara *et al.* (1996) manipuleerden de oppervlakterepresentatie van een tekst om vier tekstversies te creëren die in hun mate van cohesie verschilden (maximale cohesie op lokaal en globaal niveau, minimale cohesie op lokaal en globaal niveau, maximale cohesie op lokaal niveau en minimale cohesie op globaal niveau, minimale cohesie op lokaal niveau en maximale cohesie op globaal niveau). De tekstcohesie werd op vier manieren verbeterd: ten eerste door ambigue voornaamwoorden te vervangen door volle substantiefgroepen, ten tweede door beschrijvingen toe te voegen om de link te leggen tussen bekende en onbekende concepten, ten derde door connectieven in te lassen om de relatie tussen sommige zinnen explicieter te maken en ten slotte door de argumentoverlap tussen sommige zinnen duidelijker te maken. Tekstbegrip op het niveau van het situatiemodel werd op basis van probleem-oplossingsvragen, overbruggende-inferentievragen, uitweidende-inferentievragen en sorteertaken geëvalueerd. De resultaten laten zien dat proefpersonen met een hogere voorkennis van het besproken onderwerp hogere scores krijgen voor situatiemodelvragen als de tekst een lagere graad van cohesie vertoont (minimale cohesie op lokaal en globaal niveau) terwijl de scores van de proefpersonen met een lagere voorkennis van het besproken onderwerp op situatiemodelvragen hoger zijn als de tekst een hoge graad van cohesie vertoont (maximale cohesie op lokaal en globaal niveau). Deze resultaten suggereren dat lezers met weinig specifieke voorkennis van het besproken onderwerp meer voordeel trekken uit de aan-

⁵De verbetering van de oorspronkelijke tekstversie bestond uit het inlassen van ontbrekende argumenten tussen twee opeenvolgende zinnen (in overeenstemming met het argumentoverlap-principe van Van Dijk & Kintsch (1983)) en de reorganisatie van de inhoud van de zinnen in een gegeven-nieuwvolgorde (cf. Britton & Gulgoz 1991, blz.331-332).

wezigheid van cohesiemarkeerders, terwijl lezers met meer voorkennis meer profiteren van minder “cohesieve” teksten. Zulke teksten bevatten “cohesiegaten” die de lezers ertoe dwingen een beroep te doen op hun voorkennis om een coherente brug te kunnen slaan tussen de verschillende tekstinformaties. Als de lezers over voldoende achtergrondkennis beschikken, resulteert dit in een actieve tekstverwerking met veel inferenties en dus veel verbanden tussen de tekstinformatie en oude kennis, wat dan leidt tot de vorming van een rijke mentale representatie van de tekst, d.w.z. tot een beter begrip dat het leren uit de tekst mogelijk maakt⁶. Als de lezers met een hoge achtergrondkennis een tekst met veel cohesiesignalen lezen, hebben ze de neiging om een vrij passieve leeshouding te adopteren waarbij ze zich te veel baseren op de tekst zelf. Deze passieve tekstverwerking resulteert in een oppervlakkige tekstrepresentatie die ongeschikt is om leren uit de tekst mogelijk te maken. Als de lezers daarentegen geen voldoende achtergrondkennis ter beschikking hebben, moeten ze zich op tekstuele aanwijzingen baseren om hun situatiemodel op te bouwen. Op die manier kunnen de lezers met minder specifieke voorkennis de tekst begrijpen, maar kunnen ze in mindere mate uit de tekst leren doordat hun situatiemodel van de tekst minder volledig is (zie bijvoorbeeld Kintsch 1995). Deze hypothesen ten opzichte van de compenserende verhouding tussen tekstcohesie en voorkennis van de lezer werden in de experimenten van McNamara & Kintsch (1996) en McNamara (2001) bevestigd, waarin een soortgelijke methodologie gebruikt is⁷.

In het verlengde van deze studies heeft Roebben (2004) een experiment uitgevoerd waarin hij de interactie tussen de aanwezigheid van causale connectieven onderzocht met het niveau van achtergrondkennis van de lezer. De proefpersonen waren bankbedienden, die ofwel gespecialiseerd waren in belegging ofwel in lening. Ze moesten vier langere teksten (ongeveer 700 woorden) lezen waarin de aanwezigheid van causale connectieven gemanipuleerd werd. Twee teksten handelden over onderwerpen uit het specifieke vakgebied van de proefpersonen, terwijl de andere twee over onderwerpen uit het vakgebied van hun collega's gingen. Na het lezen van een tekst werden drie soorten vragen gesteld: vragen die direct betrekking hadden op de gemanipuleerde causale coherentierelaties, algemene inhoudsvragen die begrip op het niveau van de tekstbasis maten en vragen die begrip op het niveau van het situatiemodel maten. Uit de resultaten blijkt ten eer-

⁶De hoeveelheid kennis die nodig is om uit een tekst te kunnen leren kan niet nauwkeurig worden vastgelegd. Op basis van ‘Latent Semantic Analyses’-gegevens poneren Wolfe, Schreiner, Rehder, Laham, Foltz, Kintsch & Landauer (1998) het bestaan van een ‘zone of learnability’ waaruit het onmogelijk is uit een tekst te leren. Volgens deze stelling moet de achtergrondkennis van de lezer noch te veel noch te weinig overlappen met de inhoud van de tekst opdat de lezer een voldoende aantal verbanden kan leggen tussen de tekst en haar voorkennis en toch nieuwe informatie kan verkrijgen.

⁷Er moet echter worden opgemerkt dat cohesie in McNamara (2001), naast de vier manieren die in McNamara *et al.* (1996) gebruikt werden, ook door toevoeging van subtitels en thematische zinnen verbeterd is.

ste dat de aanwezigheid van causale connectieven tot hogere scores op de coherentierelatievragen leidde voor de proefpersonen met een lagere kennis van het onderwerp. Roebben observeerde ten tweede een soortgelijke tendens voor het beantwoorden van de situatiemodelvragen maar dit keer zowel voor de proefpersonen met een lagere als met een hogere kennis van het onderwerp. De aanwezigheid van connectieven had echter geen impact op vragen die begrip op het niveau van de tekstbasis manipuleerden. Deze resultaten suggereren dat de aanwezigheid van causale connectieven tot een beter lokaal begrip leidt, en dat hun aanwezigheid het leren uit teksten vergemakkelijkt wat het niveau van achtergrondkennis van de proefpersonen ook is. Deze resultaten bevestigen de conclusies van McNamara & Kintsch (1996), McNamara *et al.* (1996) en McNamara (2001) slechts gedeeltelijk: de interactie tussen grotere tekstcohesie en achtergrondkennis is alleen op het lokale niveau geobserveerd (coherentierelatievragen). Dit verschil kan makkelijk door de verschillende experimentele condities verklaard worden. In de verschillende studies van McNamara en collega's wordt een hele reeks cohesiemarkeerders gemanipuleerd, terwijl bij het experiment van Roebben (2004) alleen causale connectieven betrokken worden. Dit zorgt ervoor dat er in de laatste studie een niet te grote discrepantie bestaat tussen de verschillende tekstversies. Roebben (2004, blz.180) meent namelijk dat het passiviteitseffect dat McNamara & Kintsch (1996), McNamara *et al.* (1996) en McNamara (2001) voor meer 'cohesieve' teksten observeerden bij de lezers met een hogere voorkennis, uit het te grote verschil in lengte resulteert tussen de verschillende tekstversies (590 vs. 1167 woorden in McNamara *et al.* (1996); 1030 vs. 1302 woorden in McNamara & Kintsch (1996); 650 vs. 900 woorden in McNamara (2001)):

on peut penser que le lecteur ayant un niveau de connaissance élevé éprouve une certaine lassitude face à un texte beaucoup plus long dans sa version très cohérente, et qu'il finisse par le lire d'une manière d'autant plus superficielle qu'il possède des connaissances sur le sujet traité.

2.4 Samenvatting

Dit hoofdstuk werd gewijd aan de theoretische beschrijving van de begrippen 'samenhang' en 'cohesie'. Er werd van uitgegaan dat samenhang een eigenschap is van de mentale representatie van de tekst die door de lezer al lezend wordt opgebouwd (zie hoofdstuk 1). Samenhang is dus het resultaat van de ontmoeting van een auteur met een lezer via een tekst. Samenhang werd meer bepaald als het resultaat omschreven van de samenwerking van de auteur en de lezer die tot dezelfde mentale representatie van een situatie proberen te komen. In een tekst kan samenhang op twee manieren worden gelegd: door herhaalde verwijzing naar eenzelfde entiteit (*referentiële*

samenhang) of door de semantische relaties die bestaan tussen successieve tekstproposities (*relationele samenhang*). Deze semantische relaties hebben we coherentierelaties genoemd. Op de tekstuele oppervlakte kan samenhang verwezenlijkt worden door de aanwezigheid van cohesiemarkeerders. Cohesiemarkeerders zijn linguïstische uitdrukkingen zoals titels, structuurmarkeerders, anaforische referenten, connectieven, samenvattende uitingen en dergelijke meer die de lezer kunnen helpen in haar leestaak door naar hoofdideeën te verwijzen of door verschillende tekstproposities met elkaar in verband te brengen. In hoofdstuk 3 wordt nader ingegaan op de theoretische beschrijving van cohesiemarkeerders in het algemeen en connectieven in het bijzonder.

